

PAPER DETAILS

TITLE: MESREB'İN KIMYA MESNEVİSİ'NDE GEÇEN DUA CÜMLELERİNDEKİ FİİLLER VE FİİL
KİPLERİNİN KULLANIMI

AUTHORS: Sadi Gedik,Sükran Binici

PAGES: 146-182

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3419842>

	ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
	ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363
	Yıl: 16 Sayı: 45 Aralık 2023
	Yayın Geliş Tarihi: 19.09.2023
	Yayına Kabul Tarihi: 11.12.2023
	DOI Numarası: https://doi.org/10.14520/adyusbd.1363160
	Makale Türü: Araştırma Makalesi/Research Article
	Atıf/Citation: Gedik, S. ve Binici, Ş. (2023). Meşreb'in Kimya Mesnevisi'nde Geçen Dua Cümlelerindeki Fiiller ve Fiil Kiplerinin Kullanımı. <i>Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi</i> , (45), 146-182.

MEŞREB'İN KİMYA MESNEVİSİ'NDE GEÇEN DUA CÜMLELERİNDEKİ FİİLLER VE FİİL KİPLERİNİN KULLANIMI

Sadi GEDİK Şükran BİNİCİ***

Öz

Meşreb 17. ve 18. yüzyıllarda yaşamış son dönem Çağatay şairidir. Onun yazmış olduğu eserlerden biri de Kimya Mesnevisi'dir. Kimya Mesnevisi 2421 beyitlik tasavvufi bir mesnevidir. Bu makalede Baba Rahim Meşreb ve Kimya Mesnevisi hakkında kısa bilgi verildikten sonra Kimya Mesnevisi'nde geçen dua cümleleri ve bu dua cümlelerindeki fiiller ile fiil kipleri üzerinde durulacaktır. Eserde dua maksatlı 172 adet beyit bulunmaktadır. Ancak bu beyitlerden birisi 20 defa tekrar edilmiştir. Bu beyitlerde dua amaçlı 338 cümle ve 338 defa çekimli fiil kullanılmıştır. Bu fiillerde kip olarak en fazla emir kipi kullanılmıştır. Birinci teklik şahıs emir kipi, ikinci teklik şahıs emir kipi ve üçüncü teklik şahıs emir kipi toplam 316'dır. Ancak bunların içinde de ikinci teklik şahıs emir kipi 283 kullanımla yüzde 83,7'ye tekabül etmektedir. Toplam 338 çekimli fiil kullanımı içerisinde kılmak fiili birleşik fiil olarak 167 defa kullanılmıştır. Bu dua cümlelerinde olumlu kip kullanımı olumsuz kip kullanımına göre

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sgedik@ksu.edu.tr, Kahramanmaraş/Türkiye

** Kahramanmaraş Milli Eğitim Müdürlüğü, sukranbinici15@gmail.com, Kahramanmaraş/Türkiye

çok fazladır. 311 olumlu kip kullanımı varken 27 adet olumsuz kip kullanımı bulunmaktadır.

Dua cümlelerinde çoğu defa dua eden sözceleme öznesidir. Kimi zaman da hikâyelerin kahramanlarıdır. Bu kahramanlar bazen bir derviş, bazen bir kadın, bazen başka insanlar ve hatta bazen de hayvanlar olabilmektedir. Mesela bir köpek dua edebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Baba Rahim Meşreb, Kimya Mesnevisi, Dua Cümleleri, Fiiller, Fiil Kipleri.

VERBS AND VERB MODES MENTIONED IN MASHRAB'S CHEMISTRY MATHNAWI USE OF IN PRAYER SENTENCES

Abstract

Mashrab who lived in 17th and 18th centuries, was the poet of Last Period Chagatai. One of his works was Mathnawi of Chemistry, a sufi mathnawi, has 2421 couplets. In this article, after giving brief information about Mashrab and Mathnawi of Chemistry, the prayer sentences in the mathnawi and the verbs and verb moods in these sentences will be focused on. There are 170 couplets for prayer purposes in this article. These couplets has 338 sentences and 338 finite verbs used for prayer purposes. In these verbs, the most used mood is the imperative mood. There are a total of 316 first-person, second-person and third-person imperatives. However, among these, the second-person singular imperative mood corresponds to 83.7 percent with 283 uses. Among the 338 conjugated verbs in total, the use of the verb kilmak as a compound verb is 167. Within these prayer sentences, the use of the positive moods are much more than the negative moods. While there are 311 positive moods, there are 27 negative moods.

In prayer sentences, the person who prays is often the subject of the enunciation. Sometimes they are the heroes of the stories. These heroes can be a dervish, woman, sometimes other people and even animals. (etc. a dog)

Keywords: Baba Rahim Mashrab, Mathnawi of Chemistry, Prayer Sentences, Verbs, Verb Moods.

1. GİRİŞ

Dinî metinlerde dil önemli bir yere sahiptir. Dinin kurallarının anlatıldığı metinlerde öğretici özellik daha ağır basar. Ancak sanatlı dinî metinlerin varlığını da kabul etmek gerekir. Dinî metinler, dilin kullanım alanlarını örneklemesi dolayısıyla dil biliminin araştırma ve inceleme kapsamında yer almıştır.

Dua, halk edebiyatı araştırmalarında alkış olarak karşılanır ve İslam Ansiklopedisi'nde tanımı şöyledir: "Kulun bütün benliğiyle yaratana yönelerek ondan istek ve dilekte bulunması anlamında dinî terim ve bu amaçla icra edilen bir ibadet şekli. Dua kelimesi, çağırmak, yardım talep etmek, manasındaki da'vet ve da'va kelimeleri gibi mastar olup küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vaki olan talep ve niyaz anlamında isim olarak da kullanılır. Ayrıca Allah'a sunulacak talepleri sözlü veya yazılı olarak dile getiren metinlere de dua denilir. İslam literatüründe ise Allah'ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesini, sevgi ve tazim duyguları içinde lütuf ve yardımını dilemesini ifade eder." (Cilacı, 9. Cilt, 529).

Halk edebiyatı araştırmacısı Şükrü Elçin (1986) ise dua için şunları söylemiştir:

Dua, insanın kendisi ile içinde yaşadığı cemiyetin maddi refah ve manevi saadetinde yardım ve merhametini istemek üzere Tanrı'ya yaptığı bir hitap, bir sesleniştir. Bu niteliği ile ferdî karakter taşıyan ve sessizce edilen dua, Müslümanlar arasında ve Türklerde camilerdeki ibadetlerde, mevlitlerde, harbe girildiği sırada vb. dinî ve millî heyecana kapılan insanlar tarafından hoca ile birlikte yüksek sesle de bir ağızdan tekrarlanır.

İbtidai cemiyetlerde inanç, sihir, büyü ve fallardan unsurlar olarak beslenen dualar, sağlık ve hastalık hâllerinde mahsulün bereketli olmasında, yağmurun yağmasında, tehlike ve felaketin mal ve mülke gelmemesinde, doğumdan ölüme kadarki bazı merasimlerde iyi ve doğru olduğuna inanılan müspet dileklerin ruhi ve fikrî ifadesini dilde kazanır. Türk cemiyetinde de bu dualar, Şamanizm, Budizm ve Maniheizm kültür devrelerini aşarak İslamiyetle daha düzenli ve yeni bir zihniyetle gelişmiş bir şekilde yaşamaya devam etmiştir. Bu duaların birçoğu Kuran dilinin Arapça olması yüzünden Türkçeye aktarılmamıştır. Bununla beraber tercüme ve telif eser olarak bazı dualara da rastlanır.

Türk milleti, İslam dininin esaslarına uygun bu dualarla birlikte Tanrı'ya karşı dilek ve niyazlarını ana dilinde nazım veya nesir olarak sade bir şekilde ulaştırmaktadır. Umumiyetle anonim olan, bedenî, ruhi, iktisadi, içtimai, ve dinî ihtiyaçların meydana getirdiği bu dualar, atalar sözü gibi "hüküm" bildiren müspet dilek mahsulleridir. Eski Türkçemizde "alkış, öğme" denilirdi (Elçin, 1986, 662).

Yaratıldığından itibaren bir yaratıcıyı ve onun olağanüstü özelliklerini kabul eden insan, yaratıcı karşısında acziyetinin farkında olarak maddi ve manevi isteklerini ona sunmuştur. Çoğu din ile birlikte İslam, insanın yaratıcıya dua etmesini hususiyetle istemiştir. Bu konuda Kuran-ı Kerim'de Furkan Suresi 77. ayette, "(Resulüm) de ki, Rabbim size ne kıymet verir duanız olmasa?" (Yazır 2021). Buradan müslümanların dua etmesi İslam dininde özellikle belirtilmiştir. Dua dili ve literatürü, İslam öncesi dönemde Türkçe metinlerden başlayıp günümüz Türkçe metinlere kadar gelmiştir. Mutasavvıflar dinî-tasavvufi metinlerde Allah'a yalvarmış, Allah'tan yardım talep etmişlerdir.

Dua, Türk edebiyatı eserlerine İslamiyet'in kabulünden önce girmiştir. Maniheist ve Budist metinlerde ilk dua örnekleri görülmektedir. "Türkçenin diğer dönemlerinde ve lehçelerinde olduğu gibi Eski Uygur Türkçesi döneminde de dualar geniş yer tutar. Bu dönemden kalma metinlerin büyük çoğunluğu Budist ve Maniheist çevreye ait dinî metinler olduğu için dua sözlerinin sayısı da buna orantılı olarak fazladır. Ancak bunlar daha çok uzun cümlelerden oluşan yapılara sahiptirler. Bunun yanında kalıp söz ve şiir şeklinde dualar da vardır." (Ağca, 2015, 20).

Elimizdeki en eski dua metinlerinden birisi Eski Uygur Türkçesi dönemine aittir. Maniheist çevrede yazılmış olan Huastuanift (Maniheist Uygurların Tövbe Duası) bir tövbe duası kitabıdır. İlginç bir şekilde bugünkü dua cümlelerine benzer bir sentaksa sahiptir. Şartlı cümlelerle, işlenmiş olma ihtimali olan günahlar için *ötünür-men* (af diliyorum), *ötünür-biz* (af diliyoruz), *ökünür-biz* (pişmanız) gibi ifadelerle cümleler sonlandırılır (Özbay, 2014).

2. İsteme Semantiği ve Yalvarma Kategorisi

Geleneksel dil bilgisi çalışmalarında anlam birimi, anlamı olan en küçük birim olarak düşünülürken dil bilimi çalışmalarında anlam birimi daha geniş anlamda yorumlanmaktadır. Demir (2007, 5) anlam birimini "belirli bir temayı karşılayacak anlam alanları" olarak belirtir. Yani dili kullananların temel gayesi bir anlamı üretmektir. Bu anlamların bir kısmı sınıflandırmaya müsaittir. İsteme, ret, onay, özür, bahane vb. İşte bu anlam alanlarından her birine bir anlam birimi denir. Eğer mesajı bir sözcük tek başına iletebiliyorsa bu sözcük bir anlam birimidir. Mesaj bazen cümle olarak bazen de birkaç cümle hâlinde anlaşılıyor olabilir. O zaman anlam birimi cümle veya cümlelerdir.

İsteme semantiği veya isteme anlam birimi, istemenin içeriğini oluşturan isteme kapsamına dâhil edilebilen farklı alt anlam alanlarıyla beraber bir kipliktir.

Türkiye Türkçesinde isteme anlam alanı dört kategoride incelenmektedir. Bunlar; emir, istek, rica ve yalvarma. Konuyla ilgili en önemli çalışma Sema Aslan Demir'in doktora tezi olan *Türkiye Türkçesinde İsteme Anlam Birimi: Dilbilgisel ve Toplum Dilbilimsel Bir İnceleme (2007)* adlı çalışmadır. Ancak bu çalışmada dua ve beddua kapsam dışı bırakılmıştır. Çünkü tez, insan+insan ilişkisine dayanan pragmatik üzerine bina edilmiştir. Ancak buna rağmen Tanrı+insan ilişkisine dayanan isteme anlam alanının yukarıda ifade edilen dört kategoriden dördüncüsü olan yalvarma semantiği ile büyük ölçüde örtüştüğü görülür. Bu sebeple bu makalede dua anlam alanı, yalvarma semantiği içerisinde değerlendirilmektedir.

Demir (2007), yalvarma semantiğini özetle şöyle açıklamaktadır: Yalvarma, isteme anlam alanının bir alt birimidir. Diğer üçünden yani emir, rica ve istek semantik birimlerinden farkı yoğun ve ısrarlı bir isteği ifade etmesidir. Yalvarmada yoğun ve ısrarlı bir isteğe rağmen beklenti düzeyi düşüktür. Konuşur, isteğinin gerçekleşeceğinden emin olmadığı için istemenin derecesini yükseltmekte ve ısrar etmektedir. Kendini acındırarak eyleyici üzerinde talebinin gerçekleştirilmesi için güçlü bir etki bırakmaya çalışmaktadır. Yalvarma semantiği, isteme anlam alanının diğer alt birimleri olan rica, emir ve istekten istemenin yönü ve derecesi bakımından ayrılır. Yalvarmanın ricadan farkı, ısrar ederek eyleyici üzerinde baskı oluşturmaya, eyleyicinin özgürlük alanını, nezaket stratejilerini kırarak daraltmasıdır. Yalvarmanın eyleyici üzerinde oluşturacağı baskı emirdeki baskıdan farklıdır. Emirde konuşurda bulunan görece statü üstünlüğü yalvarmada yerini dinleyiciye bırakmaktadır. Yalvarmanın istekten farkı ise istemenin derecesiyle ilgilidir. Yalvarmada daha yüksek bir istek vardır.

Yalvarma kategorisinde reddedilen bir isteğin ardından daha yoğun bir istek ifadesiyle semantik yeniden üretilir. Aynı zamanda yalvarmada konuşur acındırmayı da kullanarak talebine devam eder. Kısacası yalvarmada bir istek ısrarla ve acındırarak ifade edilir. Yalvarma iki kişinin bulunduğu ortamda gerçekleşir. A, B'ye yalvarır.

Yalvarma anlam alanını gramatikal olarak ortaya çıkaran unsurların başında ikinci teklik şahıs çekimi gelir. Yani konuşur ikinci teklik şahıstan istekte bulunur. Dolayısıyla yalvarma semantiğinde en çok emir ikinci teklik şahıs kipi kullanılır. Zaman zaman da birinci çokluk ve üçüncü teklik-çokluk şahıslarla ortaya çıkar. Üçüncü kişiye yönlendirilen istekte aslında yine ikinci kişinin rıza ve kararı ile istek yerine gelecektir. Yalvarma semantiğinin gramatikal olarak birinci teklik kişi yapısıyla ortaya çıktığı da olur. *Ne olur ben de geleyim, vb.* Böyle durumlarda kişinin kendisine yalvardığı anlamı çıkmaz. Aslında hitap edilen yine ikinci teklik kişidir. "*Ne olur ben de geleyim.*" aslında "*Ne olur beni de götür.*" demektir.

Yalvarma semantiği için özel bir yalvarma kipinden söz edilmez. İstek kipinin, *ne olursun, Allah aşkına vb.* kiplik sözlerle kullanılan kipler yalvarma semantiğinin ortaya çıkmasını sağlar. *Allah aşkına bizi rahat bırak! vb.* İstek kipinin çeşitli kiplik sözler olmaksızın tek başına yalvarma semantiğini ortaya çıkarması mümkün görünmemektedir. İstek kipi; acındırma, dua ve ısrar bildiren kiplik sözlerle yalvarma semantiği yapmaktadır. Dolayısıyla yalvarma semantiği paradigmasından ziyade morfoloji-leksikoloji bağıntılı işaretlerden söz edilebilir (Demir 2007: 153-158).

3. Baba Rahim Meşreb ve Kimya Mesnevisi Hakkında Bilgi

Meşreb mahlasıyla bilinen Baba Rahim, son dönem Çağatay şairidir. Gerçek adı Abdurrahim'dir. Doğum tarihi 1640 olarak bilinmekle birlikte kesin değildir. Doğum yeri bugünkü Özbekistan'ın Nemengan veya Andican şehirleri olduğu belirtilmektedir. Meşreb'in hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi veren eser Şah Meşreb Menakıbnamesi'dir. Baba Rahim, ilk eğitimini Ahund Molla Bazar'dan, Nemengan'da almıştır. Daha sonra Kaşgar şehrinde bulunan Hidayetullah İşan Afak Hoca'nın tekkesine girmiş ve yedi yıl dini-tasavvufi öğrenim görmüştür. Meşreb mahlasını Afak Hoca'dan almıştır. Sonra buradan ayrılmış ve kalan hayatını gezgin derviş olarak sürdürmüştür. 1711 yılında Belh'e gitmiş ve Belh hâkimi Mahmud Katagan'ı küçük düşürücü davranışlarda bulunduğu iddiasıyla Mahmud Katagan tarafından idam edilmiştir. Mezarı bugünkü Afganistan'ın Kunduz şehrinde. Meşreb, tasavvufu ilgilenen bir şairdir. Tasavvuf içermeyen şiirleri de bulunmaktadır. Meşreb'in toplumsal ve lirik türde şiirleri de vardır. Afak Hoca'dan ayrıldıktan sonra toplum önderlerinde gördüğü yanlışlıkları mizah ile dile getirmiştir. Meşreb'in bulunan üç eseri vardır: Divan, Mebde-i Nûr, Kimya (Gedik 2017; Gedik 2020).

Kimya Mesnevisi, 2.421 beyitten oluşur. Türkiye kütüphanelerinde iki taş baskı nüshası bulunmaktadır. Birincisi İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Kütüphanesinde K3 numaralı olarak yer alır. Meşreb'e ait Mebde-i Nûr adlı mesnevinin içinde bulunmaktadır. Bu nüsha Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te 1898 yılında çoğaltılmıştır. İkinci nüshası TBMM Kütüphanesinde Soysallıoğlu Koleksiyonu LD 96 numaralı olarak kayıtlıdır. Bu nüshada da Mebde-i Nûr içinde ve taş baskı olarak görülür. Bu nüsha da Taşkent'te 1906'da istinsah edilmiştir. İki nüsha arasında fark bulunmamaktadır. Kimya Mesnevisi Türkiye'de Sadi Gedik tarafından 2020 yılında yayımlanmıştır (Gedik 2020). Bu makalede Sadi

Gedik tarafından 2020 yılında Hiperyayın'da yayımlanan Kimya Mesnevisi'nin yayını esas alınmıştır. Beyitlerin numaraları ve okunuşu bu yayına göredir.

Kimya Mesnevisi, dinî-tasavvufi bilinç ve heyecan oluşturmak için kaleme alınmıştır. Kimya kelimesi eserde 49 defa geçmektedir ve bu kelime eserde; insanı ve tasavvuf yolundaki müridi, kâmil insan olma yolunda dönüşümünü sağlayan temel ilkeler, nefsi yenme yolları gibi pek çok manayı içermektedir. Eser, 22 kimyadan yani 22 bölümden oluşturulmuştur. Her bir bölüm bir kimyaya karşılık gelmektedir. Bu kimyalarda bazı dinî-tasavvufi konular etrafında düşünceler dile getirilir. Eserde hikâyeler ve dua beyitleri geniş yer alır. Toplam 49 hikâye bulunmaktadır.[†]

4. Kimya Mesnevisi'nde Geçen Dua Cümleleri

Tasavvufi bir mesnevi olan Kimya Mesnevisi'nde toplam 2.421 beyit bulunmaktadır. Bu beyitleri genel olarak üç gruba ayırmak mümkündür. Bunlar; hikâyelerin anlatıldığı beyitler, dinî-tasavvufi düşüncelerin anlatıldığı beyitler ve dua beyitleridir. Ancak bu üç grup beyitler eserde iç içe verilmiştir. Eserin içerisinde 49 hikâye bulunmaktadır. 172 adet beyit ise dua içeriklidir. Bu hikâyelerde çeşitli kahramanlar vardır. Bu kahramanlar, bazen bir derviş, bazen bir şeyh, bazen bir çoban, bazen bir kadın, bazen de bir hayvan olabilmektedir. Hatta bazen de tarihte bilinen gerçek bir şahıs olabilmektedir. İşte eserde dua eden kahramanlar bunlarla beraber en fazla eserin yazarı olarak sözceleme öznesi olan şair/yazardır. Bu dua beyitlerinde dua eden kahramanların bazıları;

[†] Meşreb'le ilgili ayrıntılı bilgi için: Sadi Gedik, Kimya (Çağatayca bir mesnevi)-(İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Sözlük-Tıpkıbasım), Baba Rahim Meşreb, Hiperyayın, İstanbul, 2020; Sadi Gedik, Mebde-yi Nur, TDK Yayınları, Ankara, 2017.

bir hoca, mezarda tecavüze uğramış bir kız, bir mezarıcı, Şeyh Zünnun, bir sufi, bir kadın, Bayezid-i Bestami, bir köpek, Numan'dır.

Dualardaki istekler çoğunlukla uhrevidir. Dünyevi isteklerle pek karşılaşılmamaktadır. Kimya'nın tasavvufi bir eser olması nedeniyle bu durum anlaşılabilir. Sözceleme öznesi yani şair belli bir kimsenin dilinden değil de kendisinin doğrudan doğruya dua ettiği beyitlerde şu isteklerde bulunur: İman nuruyla aydınlanmak, nefsini öldürmek, Allah'ın lütfuna ulaşmak, birlik deryasına gark olmak, şeytanın şerrinden kaçmak, ikiyüzlülükten korunmak, Allah'a sığınmak, Allah'ın himmetine ulaşmak, Allah için gözyaşı dökmek, bağışlanmak, adalete ulaşmak, şefaate nail olmak, gurur ve kibirden uzaklaşmak, doğru yola sevk olmak, Allah'ın rahmetine aşına olmak, idrak sahibi olmak, ihlas sahibi olmak gibi hususlar Kimya'da Meşreb'in dualarıdır.

Kimya'da 20 defa tekrar edilmiş olan bir dua beyti bulunmaktadır. Bu beyit hem içerik bakımından hem de fiil kipleri bakımından eserdeki diğer beyitler hakkında genel bir bilgi vermektedir.

ilāhī 'ākibet maḥmūd kılgın

kéterde bendeni hoşnūd kılgın

Allah'ım! Akıbetimizi güzel eyle! Kulunu ahir ömründe hoşnut et!

Bu beyitte dua cümlesinde kullanılan fiiller *maḥmūd kılgın* ve *hoşnūd kılgın* fiilleridir. Bu fiillerin her ikisi de isim+fiil kalıbıyla yapılmış birleşik fiildir ve yine her ikisi de emir ikinci teklik şahıs kipidir. Çağatay Türkçesinde emir ikinci teklik şahıs için üç farklı yapı bulunmaktadır. Bunlar; *-gın / -gin* eki, *-gıl / -gil* eki ve eksiz yapıdır. Bu beyitte özellikle son dönem Çağatay metinlerinde iyice yaygınlık kazanan *-gın / -gin* emir ikinci teklik şahıs ekinin kullanıldığı görülmektedir. Yani dua cümlelerinde hâkim fiil kılmak fiili, hâkim kip ise emir

ikinci teklik şahıs kipidir. Bu kipte üç farklı yapı *(-gın / -gin, -gıl / -gil, -ø)* bulunmakla beraber bu beyitte *-gın / -gin* eki kullanılmıştır.

5. Kimya Mesnevisi'nde Geçen Dua Cümlelerindeki Fiiller ve Fiil Kipleri

Bu bölümde Kimya'da dua amaçlı kullanılan fiiller ve bu fiillerin hangi kiplerle kullanıldığı tespit edilecektir. Bazı fiillerin geçtiği beyitler örneklendirilecektir. Makalenin hacmini genişletmemek için her fiilin geçtiği beyit verilmeyecek sadece Kimya'da geçtiği beyitlerin numaraları verilecektir. Böylece dua amaçlı hangi fiillerin ve fiil kiplerinin daha çok kullanıldığı, genel olarak Türkçenin, özel olarak Çağatay Türkçesinin dua dili bakımından hangi gramer özellikleri taşıdığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Dua ifade eden beyitlerdeki her fiil üzerinde durulmayacak cümlelerin yüklemi olan fiil üzerinde durulacaktır.

Eserde dua cümlelerinde en fazla kılmak yardımcı fiili ile yapılmış birleşik fiilin emir ikinci teklik şahsı ile karşılaşıyoruz:

pāk kılgın: temiz kıl, temizle!

heme ālāyışimdin pāk kılgın

kéterde şāhīb-i idrāk kılgın (1326)

(Ey Allah'ım!) Bütün bulaşıklardan, kirlerden bizi temizle! Giderken idrak sahibi kıl!

Görüldüğü gibi bu beyitte iki adet dua cümlesi vardır ve ikisinde de kılmak fiiliyle yapılmış birleşik fiilin emir ikinci teklik şahsıdır. Yine her ikisinde de ek olarak *-gın* eki kullanılmıştır.

5.1. Kılmak Fiili ile Yapılmış Birleşik Fiiller

5.1.2 Kılmak Fiili ile Yapılmış Birleşik Fiillerin Emir İkinci Teklik Şahsı

maḥmūd kılgin: Övülmeye değer kıl! Güzel yap! Hayır eyle! (58, 102, 195, 300, 381, 479, 594, 775, 969, 1233, 1404, 1677, 1784, 1879, 2030, 2147, 2255, 2291, 2349, 2415)

ilāhî 'ākibet maḥmūd kılgin

kéterde bendeni hoşnūd kılgin

Allah'ım! Akıbetimizi güzel eyle! Kulunu ahir ömründe hoşnut et!

hoşnūd kılgin: Hoşnut et! Memnun kıl! (58, 102, 195, 300, 381, 479, 594, 775, 969, 1233, 1404, 1677, 1784, 1879, 2030, 2147, 2255, 2291, 2349, 2415)

mu' aṭṭar kıl: Kokularla doldur! (60)

meşām-ı cānnı kıl nūrdın mu' aṭṭar

bi-ḥaḫḫ-ı āl-i aşḫāb-ı peyem-ber

Peygamberin ashabının hakkı için can burnunu nurdan kokularla doldur!

münevver kıl: Aydınlat! (103, 382, 1498, 2035)

münevver kıl çerāg-ı cānımıznı

öziṅg 'afv eylegin imānımıznı

(Allah'ım!) Can ışıgımızı aydın eyle! Sen imanımızı bağışla!

'aṭā kıl: Bahşet! (301, 865)

yetüştürgin keremlig menzilğa

'aṭā kıl Rabbim Allāhnı tilimğa

Rabb'im! Keremli menzile ulaştır! Allah adını dilime bahşet!

müslümān kıl: Müslüman kıl! (302, 302, 2411)

hemīşe rüşen etkin şem' -i imān

müslümān kıl müslümān kıl müslümān

Daima iman nurunu parlak eyle! Müslüman kıl, Müslüman kıl, Müslüman!

ḥālī kılgin: uzak kıl! (480)

münevver eylegin şem' -i imāndın

dilimni ḥālī kılgin ins ü cāndın

İman nuruyla aydınlat! Gönlümü insanlardan ve candan uzak kıl!

perverde kılgin: Yetiştir! Besle! (481)

perverde kıl: Yetiştir! Besle! (2145)

mürde kılgın: Öldür! (481)

zinde kılgın: Zinde kıl! (481, 863)

çünân lutfuñ bilen perverde kılgın

dilimni zinde nefsim mürde kılgın

Böylece lütfün ile beni yetiştir! Gönlümü zinde kıl, nefsimi öldür!

kerem kıl: Kerem kıl! (483, 1764, 2024)

başımge sal bu tûbâ sāyesidin

kerem kıl lutfını sermāyesidin

Tuba ağacını başıma gölge ap. Lütuf sermayesinden kerem kıl!

muwāfık kıl: Uygun kıl! (1880)

amel mülkide tekrārımıznı kıl: Amellerimizi tekrar etmeyi nasip eyle! (1880)

pādişāh kıl: Padişah kıl! (484)

şāhib-du‘ā kıl: Dua sahibi kıl! (484)

cünūn tahtıge mindür pādişāh kıl

‘isā dēk bendeni şāhib-du‘ā kıl

Âşıklık tahtına bindir, padişah kıl! Kulunu İsa gibi dua sahibi kıl!

şād kılgın: Şad eyle! (515)

āzād kılgın: Azat eyle! (515)

dēdi yā Rab kuluñg-mēn şād kılgın

qarıp-mēn sēn mēni āzād kılgın

Dedi: Ya Rab, ben senin kulunum. (Beni) şad eyle! Yaşlandım, beni azat eyle!

hālī kıl: Korum! (776)

dilimni hālī kıl reng ü riyādın

Gönlümü her türlü riya ve ikiyüzlülüktan koru!

ser-mest kıl: Sarhoş eyle! (858)

çünân ser-mest kıl lāhūtnı bilmey

Halil dēk āteş-i Nemrūdnu bilmey

İlahî, âlemi ve Nemrud’un ateşini bilmeden böylece Halil gibi sarhoş eyle!

şābit-kādem kıl: Tevekkül sahibi eyle! (859, 874, 2039, 2262, 2418)

tevekküldin mēni şābit-ḳadem ḳıl

zebiḥullāh dēk başım ḳalem ḳıl (859)

İstikamet üzere tevekkül sahibi eyle! Allah yolunda kurban olanlar gibi başımı kalem eyle!

ḳalem ḳıl: Kalem eyle! (859)

tevekküldin mēni şābit-ḳadem ḳıl

zebiḥullāh dēk başım ḳalem ḳıl

İstikamet üzere tevekkül sahibi eyle! Allah yolunda kurban olanlar gibi başımı kalem eyle!

ser-efrāz ḳıl: Yücelt! (862)

Mūsā dēk rūḥ-ı pākım ḳıl ser-efrāz

Temiz ruhumu Musa gibi yücelt!

Temiz ruhumu Musa gibi yücelt! Ki ömrüm var olduğu sürece sırları anlayayım.

mā-sivā ḳıl: Masivadan uzak ḳıl! (865)

çü Cercīs dēk cihānda mā-sivā ḳıl

eger miṅ merte ölsem cān ‘aṭā ḳıl

Cercis gibi dünyada masivadan uzak ḳıl! Bin defa da ölsem yine de sen can bağışla!

mest ḳıl: Mest et!(872)

çü ‘Uşmān mest ḳıl hūşumge kēlmey

başımın tıḡ-ı bürrā kesse bilmey

Aklıma gelmeden beni Osman gibi mest et! Başımı keskin bir kılıç kesse bilmeyeyim!

‘alem ḳıl: Bayrak yap!(874)

Ḥasan dēk zevḳıṅge şābit-ḳadem ḳıl

Ḥüseyn dēk çün şehīd ḳanım ‘alem ḳıl

Sana olan aşkta Hasan gibi kararlı ḳıl! Hüseyin gibi şehit kanımla bayrak yap!

behrever ḳıl: Nasip eyle! (1141)

pür-çeşm-i ter ḳıl: Gözyaşına gark eyle! (1141)

tamām esrārdın küḷ behrever ḳıl

dilimge derd bër pür-çeşm-i ter kıl

(Ey Allah'ım!) Bütün sırlardan nasipli eyle! Gönlüme (marifet) derdi ver, gözyaşıyla gark eyle!

zebûn kıl: Esir et, boynunu bük! (1236)

birûn kıl: Uzaklaştır! (1236)

ilâhî nefis-i ser-keşni zebûn kıl

ta' aşşubnı hayâlimdin birûn kıl

Allah'ım! Asi nefsin boynunu bük! Taassubu hayatımdan uzaklaştır!

dûr kılgin: Uzak et! (1238)

pür-nûr kılgin: Nurla doldur! (1238)

köngülñi naḥvetini dūr kılgin

ḳabir ' âlemni çeh pür-nûr kılgin

Gönülden gururu, kibri uzak et! Kabir çukurunu nurla doldur!

âşnâ kıl: Aşına kıl! (1240, 1250, 2412)

ilâhî rahmetiñge âşnâ kıl

ḥaḳîḳat sırrını köñglümğa cā kıl (1240)

İlahî! (Bizi) rahmetine aşına kıl! Hakikat sırrını gönlüme yerleştir!

cā kıl: Yerleştir! (1240)

ilâhî rahmetiñge âşnâ kıl

ḥaḳîḳat sırrını köñglümğa cā kıl

İlahî! (Bizi) rahmetine aşına kıl! Hakikat sırrını gönlüme yerleştir!

naẓar kıl: Nazar et! (1242, 1593)

pür-semer kıl: Meyvelerle doldur! (1242)

êgerçi müştper keldük naẓar kıl

dıraḥt-ı şıdḳımıznı pür-semer kıl

Biz aciz olarak geldik, sen bize nazar et! Sadakat ağacımızı meyvelerle doldur!

kerâmet kıl: Keramet kıl! (1243, 1324, 1496)

kerâmet kıl du' â-yı Muştafâdın

na'ibî baḥşlagın şundağ du' âdın

Mustafa'nın duasından keramet kıl! Onun duasından bize de nasip et!

ķabūl ķılgin: Kabul et! (1244, 2024)

münevver eyle rūz-ı 'ıydığımızı

ķabūl ķılgin heme taklīdimizni

Bayram günlerimizi aydınlat! Bizim bütün taklit (ibadetlerimizi) kabul et!

ķabūl ķıl: Kabul et! (1779, 2142, 2258)

ilāhī bedge ķoşma atığımızı

ķabūl ķıl nefy ile işbātımızni (1779)

İlahi! Adımızı kötülerin arasına koyma! Senin yolunda senin takdirine boyun eğdiğimizi kabul eyle!

ķem ķıl: Ortadan kaldır, gider, eksik eyle! (2039, 2418)

güşāde ķıl: Açık eyle! (1246)

güşāde ķıl hemīşe rāhımızni

dırāz etkil yed-i kūtāhımızni

Yolumuzu daima açık eyle! Kısa olan elimizi uzun eyle!

bā-ķaber ķıl: Haberdar et!(1247)

ter ķıl: Yaşart (1247)

bed ü nik-i cihāndın bā-ķaber ķıl

dilimge derd bēr dīdemni ter ķıl

Dünyanın iyiliğinden de kötülüğünden de bizi haberdar et! Gönlüme (ahiret) derdi ver, gözümü yaşart!

cūdā ķıl: Uzak tut! (1250)

maķbūl ķıl: Makbul eyle! (1323)

müşteri ķıl: Müşteri et! (1782)

berī ķıl: Gider, uzaklaştır! (1782)

bīnende ķılgin: Gören (bir göz) eyle! (863)

‘Îsā dēk dīdeni bīnende ķılgin

bir ahımdın cihānnı zinde ķılgin

İsa gibi göz(üm)ü gören (bir göz) eyle! Bir ahımla dünyayı zinde kıl!

‘afv kılgın: Affet! (967)

İlâhî ‘afv kılgın vaktimni teḡ

ḡatarlig yoldadur-miz payımız leḡ

Allah’ım affet! Dar bir zamanda ayağımız topal, tehlikeli bir yoldayız.

dür kılgın: Uzak et! (1238)

pür-nür kılgın: Nurla doldur! (1238)

köḡgölüni naḡvetini dür kılgın

ḡabir ‘âlemni çeh pür-nür kılgın

Gönülden gururu, kibri uzak et! Kabir çukurunu nurla doldur!

maḡzenü’l-esrâr kılgın: Sırlar hazinesi kıl! (1249)

hüşyâr kılgın: Kendimden geçir! (1249)

sînemni maḡzenü’l-esrâr kılgın

mên ölmesdin burun hüşyâr kılgın

Gönümü sırlar hazinesi kıl! Beni ölmeden önce kendimden geçir!

bîdâr kılgın: Uyandır! (1251)

öziḡ bîdâr kılgın ḡâbımızdın

sen bizi uykudan uyandır!

Sen bizi uykudan uyandır! İşlerimizden zulmeti çıkar!

pāk kılgın: Temiz kıl, temizle! (1326)

şâḡib-i idrâk kılgın: İdrak sahibi kıl! (1326)

heme âlâyişimdîn pāk kılgın

kêterde şâḡib-i idrâk kılgın

Bütün bulaşıklarımızdan bizi temizle! Giderken idrak sahibi kıl!

şâḡib-derd kılgın: Dertli kıl! (1408)

reh-âverd kılgın: Hediye et! (1408)

nefis çıkḡunça şâḡib-derd kılgın

bu ‘âcizlikni reh-âverd kılgın

Ölene kadar beni dertli kıl, bu acizliği bana hediye et!

maḡfîret kılgın: Maḡfîret et! (1492)

öziñg danende-sen hâlim bilür-sen

kulunğa mağfîret kılgin gafûr-sen

Sen her şeyi bildiğin gibi benim hâlimi de bilirsın. Sen gafursun, kuluna bir mağfîret et! **peyvend kılgin:** Ulaştır! (1497)

şemer peyvend kılgin cânımızge

ki şeytân tegmesün imânımızge

Canımızı (hayırlı) bir neticeye ulaştır! Ki şeytan bizim imanımıza zarar veremesin.

kerem kılgin: Kerem kıl! (1764)

hemîşe haste bendenğni unutma

kerem kılgin şîrât üstide tutma

Hasta kulunu hiç unutma! Sırat üstünde kerem kıl!

haber-dâr kılgin: Haberdar et! (2026)

yatarda yol yürerde kılma bî-kâr

öziñg kılgin heme işdin haber-dâr

Ey dost! Yatarken, yolda giderken faydasız işlerle uğraşma! (Allah'ım) Sen (bizi) bütün işlerden haberdar et!

hâlî kılgin: Uzak kıl! Uzak tut! (480)

dilimni zinde kılgin: Gönlümü canlı kıl! (481)

nefsim mürde kılgin: Nefsimi öldür! (481)

ğark-ı nûr kıl: Nura gark eyle! (1380)

âgâz kıl: Başla! (1380)

cilveger kıl: Tecelli ver! (1407)

bî-halel kıl: Noksansız kıl, hatasız kıl! (2140)

şâhib-;amel kıl: Amel sahibi kıl! (2140)

;adem kıl: Yok et, gider! (2262)

şâhib-i nefis kıl: Nefis sahibi kıl! (2290)

imân birle kıl: İmanlı olarak kıl! (2290)

selâmet kıl: Selamet kıl! (2310)

bînâ kıl: Görür kıl, gözümü aç! (2412)

5.1.3 Kılmak Fiili ile Yapılmış Birleşik Fiillerin Olumsuz Emir İkinci Teklik Şahsı

tîre kıлма: Bulandırma! (61)

ilâhî tîre kıлма hâtırımını

ki şeytân çeşmige tegür tîrimni

İlahî! Gönlümü bulandırma! Şeytanın gözüne okumu sapla!

bî-kâr kıлма: Faydasız iş yaptırma! (2026)

yatarda yol yürerde kıлма bî-kâr

öziñg kılgın heme işdin haber-dâr

(Ey Allahım!) Yatarken, yol yürürken faydasız iş yaptırma! (Allah'ım) Sen (bizi) kendin bütün işlerden haberdar et!

mehcûr kıлма: Terk etme! (415)

dêdi yâ Rab mênî mehcûr kıлма

hemîşe rahmetiñgîn dûr kıлма

Dedi: Ya Rab, beni terk etme! Beni rahmetinden asla uzak kılma!

dûr kıлма: Uzak kılma! (415)

dêdi yâ Rab mênî mehcûr kıлма

hemîşe rahmetiñgîn dûr kıлма

Dedi: Ya Rab, beni terk etme! Beni rahmetinden asla uzak kılma!

nevîd kıлма: Ümitsiz etme! (246, 1324, 1495)

şermsârî kıлма: Mahcup etme! (1252)

bî-hurşîd kıлма: Güneşsiz bırakma! (1495)

nâ-ümidî kıлма: Ümitsiz kılma! (1756)

5.1.4 Kılmak Fiili ile Yapılmış Birleşik Fiillerin Emir-İstek Birinci Teklik Şahsı

çâk kılay: Yırtayım, parçalayayım! (1248)

ceng kılay: Cenk edeyim, savaşıyım! (1752)

farḳ kılmaym: Fark etmeyeyim! (482)

pür-nem kılay-men: Tamamen ıslak kılayım! Tamamen yaşartayım! (856)

evtādī kılay-men: Bir evtad olayım! (evtad: tasavvufta en önde gelen ilk dört) (1405)

mevcūd kılay: Mevcut kılayım! (860)

şādī kılay-men: Mutlu edeyim! (1405)

kātil kılay: Kâtil yapayım! (871)

5.1.5. Kılmak Fiili ile Yapılmış Birleşik Fiillerin Emir Üçüncü Teklik Şahsı ile Kullanımı

nūr kılsun: Nurlandır! Aydınlat! (2413)

ma'mūr kılsun: Bayındır etsin! (2413)

âb kılsun: Islatsın, sulasın! (2414)

meh-tâb kılsun: Aydınlat, parlatsın! (2414)

lütuf kılsun: Lütuf kılsın! (1447)

5.1.6 Kılmak Fiili ile Yapılmış Birleşik Fiillerin Şart Kipi ile Kullanılması

âzād kılsañ: Azat etsen! (520)

şād kılsañ: Mutlu etsen! (520)

pāk kılsañ: Temizlesen! (1327)

nazar kılsañ: Nazar etsen, baksan! (1494)

sîr kılsañ: Doyursan! (2286)

şîr kılsañ: Aslan kılsan! Cesur kılsan! (2286)

âzād kılsa: Azat etse! (532)

dil-şād kılsa: Gönlü mutlu etse! (532)

pervâz kılsa: Uçursa! Yükseltse! (855)

5.2. Bolmak Fiili ile Yapılmış Birleşik Fiiller

5.2.1. Bolmak Fiilinin Emir İkinci Teklik Şahıs Kullanımı

hāmī bol: Koruyucu ol, koru! (855)

himāyet bol: Himaye et, koru! (1596)

dest-gīr bol: Elimden tut, yardımcı ol! (1945)

murdar bolgin: Murdar olasın! (1721)

ḥār bolgin: Kötü olasın, hor olasın! (1721)

5.2.2. Bolmak Fiilinin Emir Birinci Teklik Şahıs Kullanımı

sīr bolay: Doyayım! (462)

gark bolay: Gark olayım! (482)

pādīshāhī bolay-men: Padişah olayım! (861)

5.2.3. Bolmak Fiilinin Emir Üçüncü Teklik Şahıs Kullanımı

giriŋtār bolmasun: Saplanmasın, tutulmasın! (645)

yūziŋe hāk rahmeti bolmasun: Allah'ın rahmeti sana ulaşmasın! (1720)

gark-ı pūr-nūr bolsun: Nurla dolsun, nura gark olsun! (534)

selamet bolsun: Selamet üzere olsun! (459)

5.2.4. Bolmak Fiilinin Şart Kipi Olarak Kullanılması

āgāh bolsa: Uyanık olsun! (1313)

gark-ābe-i Allah bolsa: Daima Allah ile olsun! (1313)

hāk bolsam: Toprak olsam! (898)

pāk bolsam: Temiz olsam! (898)

5.2.5. Bolmak Fiilinin Gelecek Zaman Kipi Olarak Kullanılması

ne bolğay: Ne olur! (2285)

5.3. Êtmek Fiili ile Yapılmış Birleşik Fiiller

5.3.1 Êtmek Fiilinin Emir İkinci Teklik Şahıs Kullanımı

rūŋen êtkin: Aydınlat! (302)

naŋīb êtkin: Nasip et! (776, 2141)

naŋīb êt: Nasip et! (2263)

gūlŋen êtkin: Gül bahçesi (gibi) yap! (1758)

hurrem etkin: Sevinçli kıl! (1323)

halâş etkin: Kurtar, halas et! (1760)

bâz etkin: Aç! Göster! (418)

rahm ét: Acı, merhamet et! (1588)

luţf ét: Lütfe! (1946)

dırâz êtkil: Uzun kıl! (1246)

5.3.2. Êtmek Fiilinin Emir Birinci Teklik Şahıs Kullanımı

çâk étey: Parçalayayım, dağıtayım! (869)

5.4. Eylemek Fiili ile Yapılmış Birleşik Fiillerin Dua Cümlelerinde kullanılması

5.4.1 Emir İkinci Teklik Şahıs Olarak Kullanımı

‘afv eylegin: Affeyle! (103)

münevver eylegin: Aydınlat, yol göster! (480, 1244)

luţf eylegin: Lütfe! (700, 1405)

rûşen eyle: Aydınlat! (196)

peyvend eyle: Bağla! (2260)

yek-dil eyle: Razı et! Gönüllü eyle! (1245)

5.4.2. Emir-İstek Birinci Teklik Şahıs Kullanımı

du‘â eyley: Dua edeyim, dua edeceğim, dua ediyorum. (459)

nevha eyley: Ağlayayım! (857)

6. Dua Amaçlı Kullanılan Diğer Fiiller

cünûn tahtıge mindür: Âşıklık tahtına bindir! (484)

yığlay: Ağlayayım! (864, 1081, 1735)

yığlayın-men: Ağlayayım! (376)

közümni yaşın tökey: Gözümün yaşını dökeyim, ağlayayım! (868)

sendin tiley-men: Senden diliyorum. (1761, 1780)

işim tüştü: (Ey Allahım!) Sana işim düştü. (701)

günehdin kayıttım: Günahtan döndüm. (1724)

destimni yudum: Elimi yıkadım. Pişman oldum vazgeçtim. (1724)

tazarru birle dergheke yıkıldım: Büyük bir pişmanlıkla senin dergâhına yöneldim. (1725)

sendin ümîd izler: Senden ümit eder. (1324)

hemesidin mañlab tiler (men): Hepsini senden dilerim. (1591)

râz añlayın-men: Sırları anlayayım. (862)

başımni kesse bilmey: Başımı kesse bilmeyeyim. (872)

sendin tiley-men: Senden diliyorum, istiyorum. (1761, 1780)

şeytân çeşmige tîrimni tegür: Şeytanın gözüne okumu sapla! (61)

köñülğa cüst u cüyî sal: Gönüle arama araştırma duygusu ver! (1239)

oñ yolğa başla: Doğru yola sevk et! (1241)

yol başla: Yol aç! (1780, 2025)

köñlümge taşla: Gönlüme bağla! (1241)

naşîbî bañşlagin: Nasipli kıl! (1243)

dilimge âh-ı eşernâk bañşlagin: Gönlüme derin bir pişmanlık ver! (1248)

zulmet-i girdârimızdın çıkargin: İşlerimizden zulümü çıkar! (1251)

başım berey: Başımı vereyim! (867)

ma' rifetni râhı bergin: Marifet yolunu ver! (198)

âgahî bergin: Uyanıklık ver! (198)

derd bêrgin: Dert ver! (854)

âh-ı serd bêrgin: Sert bir inleme ver, tam bir pişmanlık ver! (854)

himmeti bêrgin: Bir himmet ver! (873)

âb-rüyî bêrgin: Yüzsuyu ver, haysiyet ver! (1239)

şād bêrgin: Mutluluk ver! (1406)

ḥaṭā âzād bêrgin: Hatadan koru! (1406)

maḳşūdumnu bêrgin: Maksadımı ver! (1726)

rāh-ı behbūdumnu bêrgin: İyilik yolunu nasip et! (1726)

penāh bêrgin: Korunak ver! (1760)

haber bêrgin: Haber ver! (1762)

ziyā bêrgin: Işık ver! (1936)

âh-ı bî-endāze bêrgin: Sınırsız yakarış ver! (2144)

ḳalb-i tāze bêrgin: Taze bir kalp ver! (2144)

rūḥ-ı pāk bergin: Temiz bir ruh ver! (2144)

ḥaber bergin: Haber ver! (1762)

penāh ber: Sığınak ver! (595, 699, 875, 1234, 1785, 2034)

âh-ı serd ber: Sert bir inleme ver! (866)

sa'âdet bâbı ber: Saadet kapısını nasip et! (1593)

himmeti ber: Himmet ver! (856, 2254)

ibretî ber: İbret göster! (2254)

nefs-i ser-keşdin fenā ber: Sarhoş nefisten kurtuluş ver! (59)

kimyā ber: Kimya ver! (59, 595, 699, 875, 1234, 1593, 1785, 2034, 2254)

kolunge gevher-i dürr-i yetim ber: Elime yetim olan inci cevherini ver! (417)

nesim ber: Tatlı bir esinti ver! (417)

üftâdeni maşşudını ber: Çaresizin isteğini ver! (446)

müjde'î ber: Bir müjde ver! (457)

hayreti ber: Bir hayret ver! (860)

bendege maşşud ber: Kula isteğini ver! (462)

derd ber: Dert ver! (866, 1141, 1247)

rağbetî ber: Bir rağbet ver! (870)

şefkatî ber: Bir şefkat ver! (870)

‘adl ber: Adalet ver! (871)

mir’ât ber: Ayna ver! (1780)

havf ber: Korku ver! (2039, 2418)

‘ilm ber: İlim ver! (2140)

demî ber: Bir nasip ver! (2259)

merhemî ber: Bir merhem ver! (2259)

ihlâş ber: İhlas ver! (1328)

mâ vü benimni köter: Benliğimi kaldır! (1758)

bedge koşma: Kötülüğe sevk etme! Kötülerin arasına koyma! (1779)

hevâ-yı nefske salma: Nefsin arzularına yönlendirme! (2143)

muhabbet şerbetini dilimge tutgin: Gönlümden aşkını eksi etme! (1783)

şu âgehlikde cânımıznı algin: Şu uyanıklıkta canımızı al! (2145)

şu âgehlik bilen cihandın eltkin: Şu uyanıklık ile bu dünyadan götür! (2263)

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 16, Sayı: 45, Aralık 2023

‘arşke yetüştür: Arşa ulaştır! (867)

‘arşke açkin: Arşa aç! (445)

menzilimge yetüştür: Menzilime ulaştır! (873, 1783)

menzilğa yetüştürgin: Menzile ulaştır! (301)

maṭlabımge yetüştürgin: Maksadıma ulaştır! (1936)

revîş-i bendelikni bizge örget: Kulluk yolunu bize öğret! (2146)

yolnı körset: Yolu göster! (1763, 2146)

uluğ rahmetke elt: Büyük rahmete ulaştır! (2258)

biziñ dünyâ bilen bend kılıp koyma: Bizi dünyaya bağlama! (2260)

ziyâ bağşla: Nur ver! (2261)

îmânımıznı bağşla: İmanımızı bağışla! (382)

ḥaḳîḳat nûrın gûrımızge tök: Hakikat nurunu kabrimize dök! (2261)

gevher-i îmānnı alma: İman cevherini alma! (2143)

kerāmâtın üzme: Keremlerini kesme! (693)

yoldın kaytarma: Yoldan geri çevirme! (1409)

bu tûfanlig belâdın saḡla: Bu tufan gibi beladan koru! (1590)

bu zehr-i ejdehâdın kutḳar: Bu ejderhanın zehrinden kurtar! (1590)

perdemizni yırtma: Perdemizi yırtma! (1591)

perdemizni yırtmağay-sen: Perdemizi yırtmayacaksın! (197)

tekebbür rişesini dildin arıt: Kibir püskülünü gönülden temizle! (1759)

uyğat: Uyandır! (1763)

ḥaste bendeñni unutma: Hasta kulunu unutma! (1764)

atımızni yerge urma: Adımızı yere vurma! (1781)

mir'atımızni şaykalğa elet: Aynamızı parlaticıya ulaştır! (1781)

tutma: Geride bırakma! (2025)

dıdemizni aç: Gözümüzü aç! (2035)

kārvāndın ayırma: Kervandan ayırma! (2141)

kārımızni tūzet: İşimizi düzelt! (2142)

muḥabbet şerbetin dilimge tutkin: Muhabbet şerbetini gönlüme tut! (1783)

günehleri keçürgil: Günahları affet! (416)

şarāb-ı en-ṭahūrādın içürgil: O en temiz olan cennet içeceğinden içir! (416)

cām-ı vahdetdin şabūhī içürgin: Vahdet şarabından içir! (857)

közümge körset: Gözüme göster! (418)

bu ṭubā sāyesidin başımge sal: (Cennet ağacı)Tubadan başıma gölge eyle! (483)

kemend-i bendelikni boynuma sal: Kulluk ipini boynuma bağla! (1761)

bu yolda koyma: Bu yolda bırakma! (1589)

yükümni orta çölde koyma: Yükümü çölün ortasında bırakma! (1589)

īmānımızge tegmesün: İmanımıza değmesin! (1497)

eşitkey: İşitsin! (869)

7. Değerlendirme ve Tartışma

Dil verilerinin hepsi araştırma ve inceleme kapsamının içerisinde. Günlük hayatta ürettiğimiz cümleler, kitaplarda kullanılan cümleler, atasözleri, hikâye ve romanlardaki ifadeler, her türlü şiir malzemeleri anlam biliminin inceleme

alanına dâhildir. Neticede insan, dil ile cümle ile bir duyguyu, bir düşüncüyü, bir isteği anlatır. Duygunun, düşüncenin, isteğin veya bir hükmün anlatılmaya çalışıldığı her türlü dil verisi incelenmelidir.

İnsan hayatında en çok kullanılan ifade türlerinden biri de dualardır. Türkçede çok zengin bir dua kültürü ve bu dua kültürü yoluyla meydana gelen dua cümleleri mevcuttur. Bu dua cümlelerinin kendine mahsus dil özelliği vardır. Özellikle ibadetlerden sonra, mevlit programlarında veya daha başka vesilelerle insanlar, Allah'a dua etmektedirler ve böylece dua ifadeleri ortaya çıkmaktadır. İslamî Türk edebiyatı ürünlerinde bu dua ifadelerini yazılı olarak çok yaygın bir şekilde görürüz. Kimya Mesnevisi'nde de bu çerçevede bolca dua ifadeleri bulunmaktadır.

Meşreb, mutasavvıf bir şair olması sebebiyle Kimya'da her vesileyle dua ifadeleri kullanmaktadır. Bu dua ifadelerinde çeşitli fiiller ve fiil kipleri kullanılmaktadır. Kimya'daki dua cümleleri isteme kipliği içerisinde değerlendirilmektedir. Emir, istek, rica ve yalvarma olmak üzere dört kategoriye ayrılan isteme semantiğinin özelliklerine baktığımızda Kimya'daki dua cümleleri yalvarma kategorisi ile uyumaktadır. İnsanoğlu duada bir şeyler istemektedir. Bu isteme tutumu yalvarma şeklinde gelişmektedir. Yani isteyen insan, kendisinden kıyas kabul etmeyecek derecede daha güçlü ve irade sahibi olan Allah'tan çeşitli taleplerde bulunmaktadır. İnsan bu taleplerini dile getirirken karşısında Allah'ı görüyormuş ve karşındaymış gibi düşünerek ifade eder. Gramer kategorisi açısından isteyen karşısında ikinci teklik şahıs vardır. Dolayısıyla isteğe cevap verecek olan Allah, ikinci teklik şahıs pozisyonundadır. Aslında emir yapısında da muhatap ikinci teklik şahıstır. İsteme semantiğinin dört alt kategorisinden birisi de emir kategorisidir. Duada çoğunlukla emir kipi kullanılmakla beraber dua, isteme kipliğinin yalvarma kategorisidir. Çünkü emir kipi kullanılmakla beraber,

isteyici yani insan, dualarının başında *Ey Allah'ım! Ya Rabbî!* gibi ünlemlerle yalvarma bağlamını oluşturur. Ancak bunu her zaman söylemeyebilir. Bu ünlemleri söylemeden de yalvarma bağlamını oluşturabilir.

Yalvarma, isteme anlam alanının emir, istek ve rica gibi alt birimlerinden biridir. Kendisini çevreleyen emir, istek, rica vb. semantik birimlerden en temel farkı, yoğun ve ısrarlı bir isteme değeri taşımasıdır. Yalvarmada, yoğun ve ısrarlı olan isteme eylemine rağmen düşük dereceli bir beklenti vardır. Konuşur, isteğinin gerçekleştirileceğinden emin olmadığı için istemenin derecesini yoğunlaştırmakta, ısrar etmekte, kendini acındırmakta ve eyleyici üzerinde söz konusu isteklerini gerçekleştirmek için gerekli etkiyi uyandırmaya çalışmaktadır (Demir 2007, 153). Bir tasavvuf ehli için en çok istenilecek şey ahir ömründe hayırla yani imanla gitmektir. İncelediğimiz Kimya Mesnevisi'nde,

ilâhî 'âkıbet maḥmūd kılgın

kêterde bendeni hoşnûd kılgın

Allah'ım! Akıbetimizi güzel eyle! Kulunu ahir ömründe hoşnut et!

beyti bu çerçevede çok anlamlıdır. Zira bağlamda *ilâhî* (Allah!ım!) ifadesi ile yalvarma bağlamını daha beytin hemen başında oluşturmuş ve *akıbetinin hayırlı olmasını* yani *bu dünyadan imanla gitme isteğini* emir ikinci teklik şahıs kipini kullanarak ifade etmiştir. Bu beyitteki istek o kadar ısrarla istenmektedir ki aynı beyit eserde 20 defa tekrar edilmiştir. Eserdeki dua beyitlerine bütüncül bir gözle bakıldığında aslında ana çerçevenin bu beyitteki istekle ilgili istekler olduğu anlaşılır. Gevher-i imannı alma (2143) (İman cevherini alma!), *imanımızı başla* (382) (İmanımızı başla!), günahlarnı keçürgil (416) (Günahları affet!) gibi dua cümlelerindeki ifadelerin birbirlerine yakın ifadeler olduğu ve bir ısrarı karşıladığı görülür.

Yalvarma kategorisinde kullanılan kiplerin yalvarma derecesinin aynı düzeyde olmadığı söylenebilir. En kuvvetli yalvarma, emir ikinci teklik şahıs kipiyle yapıldığını söyleyebiliriz. Zaten eserde dua cümlelerinde kullanılan fiiller, yüzde 83,7 oranında emir ikinci teklik şahıs kipiyle kullanılmıştır. Eserde yalvarma semantiğini nispeten daha düşük düzeyde ifade eden kip, emir-istek birinci teklik şahıs kipidir. Buna dair, çâk kılay (1248) (Parçalayayım, yırtayım!), ceng kılay (1753) (Cenk edeyim, savaşayım!) örnekleri verilebilir. Diğer kipler ise daha sonra gelmektedir.

8. SONUÇ

Dil, insan hayatını bütün yönleriyle kuşatan bir olgudur. İnsanın diğer insanlarla ilişkisinde en kadim araç dil olduğu gibi insanın Tanrı'yla olan ilişkilerinde de en kadim araç dildir. Acaba insan+insan ilişkisindeki dil kullanımı ile insan+Tanrı ilişkisindeki dil kullanımı arasında bir benzerlik veya farklılık var mıdır? Dua bir çeşit insanın Tanrı'yla ilişki kurma tarzıdır. Dua, bir yalvarma, bir talep demektir. İnsanoğlu Tanrı'dan bütün isteklerini dua ile ifade eder. İslam dinine göre ibadetler birer duadır. İnsanın duadaki isteklerinin hepsi aynı düzeyde olmayabilir. Bazı talepler çok fazla istenirken bazı talepler daha az düzeyde isteniyor olabilir. Dolayısıyla bunların dildeki gramatikal yansımasında da bir farklılığın olması beklenir. Dua dilinin konuşma dilindeki özellikler ile benzer ve farklı yönleri bulunabilir. Dua ifadelerinin bolca bulunduğu metinlerden yola çıkarak dua dilinin ortaya konmasına yönelik bir amaç içeren bu makalede Baba Rahim Meşreb'in Kimya Mesnevisi'nde geçen dua beyitleri ve bu beyitlerde geçen dua cümleleri ile bu cümlelerde kullanılan kipler tesbit edilmiş ve bazı temayüller belirlemeye çalışılmıştır.

Toplam 2.421 beyitten müteşekkil olan Kimya'da dua ifade eden 172 beyit bulunmaktadır. Bu 172 beyitte dua ifade etmek için 338 cümle ve bu cümlelerde

338 çekimli fiil kullanılmıştır. Bu cümlelerde hâkim olan kip, emir kipidir. Emir kipi birinci teklik şahıs, ikinci teklik şahıs ve üçüncü teklik şahsa ait toplam 316 kullanım ile karşılaşmaktayız. **İkinci teklik şahıs emir kipi burada kullanılan dua cümleleri içinde 283 kullanımla yüzde 83,7 oranına tekabül etmektedir. Yani şunu söyleyebiliriz ki özel olarak Çağatay Türkçesinde genel olarak Türkçede dua cümlelerinde en fazla kullanılan kip, emir ikinci teklik şahıs kipidir. İlim ber! (İlim ver!), Günehlerni keçürgil! (Günahları affet!) vb.**

Kimya'da dua cümlelerinde emir ikinci teklik şahıs kipi kullanımından başka şu kiplerle karşılaşmaktayız: Emir-istek birinci teklik şahıs kipi 23 kullanım, emir üçüncü teklik şahıs kipi 10 kullanım, şart kipi 13 kullanım, gelecek zaman kipi 3 kullanım, geniş zaman kipi 2 kullanım, görülen geçmiş zaman kipi 4 kullanım.

Günümüz Türkiye Türkçesinde de gördüğümüz şart kipinin istek anlamında kullanılmasına dair Kimya'daki dua beyitlerinde 13 örnek bulunmaktadır: «**āk bolsam**: Toprak olsam! (898), **pāk bolsam**: Temiz olsam! (898).

Çağatay Türkçesinde emir ikinci teklik şahıs yapısı üç şekildedir. Eksiz yapı, -gıl / -gil ekiyle yapılan yapı ve -gın / -gin ekiyle yapılan yapıdır. 283 adet emir ikinci teklik şahıs kullanımından 171'i eksiz yapı ile (ber, köter, kıl vb), 109'u -gın, -gin, -kın, -kin ekli yapı ile (algin, tutkin vb), 3'ü ise -gıl / -gil ekiyle yapılmış emir ikinci teklik şahıs kipindedir.

Bu dua cümleleri içerisinde isim+fiil yapısındaki bolca kullanılan birleşik fiiller dikkat çekmektedir. Bu fiiller; et-, eyle-, bol-, kıl- yardımcı fiilleriyle kurulmuş olan birleşik fiillerdir. Bunların içerisinde **kıl-** yardımcı fiiliyle yapılan birleşik fiiller daha fazla yer almaktadır. Bu dua cümlelerinde geçen 338 çekimli fiilin 167'si -neredeyse yarısı- kılmak fiiliyle yapılmış birleşik fiillerdir.

Kimya'daki dua cümleleri içerisinde kıl- yardımcı fiiliyle yapılan birleşik fiillerden sonra en fazla kullanılan fiil **bermek** (vermek) fiilidir. Söz konusu 172 beytin içinde bermek (vermek) fiili 58 defa kullanılmıştır: **ıadl ber**: Adalet ver! (871), **mir'ât ber**: Ayna ver! (1780), «**avf ber**: Korku ver! (2039, 2418), **ıilm ber**: İlim ver! (2140) vb.

İnsanoğlu duasında Allah'tan maddi veya manevi bir şeyler ister. Dolayısıyla dua cümlelerinde bir isteme söz konusudur. İsteyen kul, eyleyici ise Allah'tır. Eyleyici güçlü, isteyen ise zayıf konumdadır. İsteyen ısrarcıdır. İsteyen yani kul, isteğinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda emin değildir. İnsan+insan ilişkisinde konum itibarıyla güçlü olan emir kipiyle istekte bulunur ve bu toplum tarafından yadırganmaz. Ancak zayıf olan konum itibarıyla güçlü olan birisinden bir şeyi emir kipiyle isterse bu yadırganır. Ancak dua cümlelerinde isteyen zayıf, eyleyici güçlüdür ancak insan yani isteyen eyleyenden zayıf olmasına rağmen çoğunlukla emir kipiyle istekte bulunur. İnsan+insan ilişkisindeki isteme kipliği ile insan+Tanrı ilişkisindeki isteme kipliği arasındaki en dikkat çekici fark buradadır. Bu farklılık ile beraber sonuç olarak dua cümlelerindeki kiplik durumunun isteme kipliğinin yalvarma kategorisi olduğunu söylemek mümkündür.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Destek/Finansman Bilgileri:

Herhangi bir finansal destek almadım.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç duyulmamıştır.

KAYNAKÇA

- Ağca, M. (2015). *Eski Uygur Türkçesinde Dua/Alkış (Anlamsal Bir İnceleme)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Akalın, L.S. (1990). *Türk Dilek Sözlerinden Alkış ve Kargışlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Argunşah, M. (2014). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bilgegil, K. (1984). *Türkçe Dil Bilgisi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Cılacı, O. (1994). Dua. *İslam Ansiklopedisi* 9. Cilt s. 529. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demir, S. (2007). *Türkiye Türkçesinde İsteme Anlam Birimi: Dilbilgisel ve Toplum Dilbilimsel Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Eckmann, J. (2009). *Çağatayca El Kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Elçin, Ş. (1986). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ergin, M. (1985). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bogaziçi Yayınları.
- Ferzeliyev, T. (1996). *Türk Dilinde Dualar, Beddualar, Yeminler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Gedik, S. (2017). *Meşreb (Baba Rahim) Mebde-yi Nûr*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gedik, S. (2020). *Kimya Baba Rahim Meşreb*. İstanbul: Hiperyayın.

Karaağaç, G. (2010). *Türkçenin Dil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Kaya, D. (1997). *Dualar ve Beddualar*. Türklük Bilimi Araştırmaları.

Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özbay, B. (2015). *Huastuanif Manihesit Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: TDK Yayınları.

Yazır, H. (2021). *Hak Dini Kuran Dili*. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.

EXTENDED ABSTRACT

Language is phenomenon that surrounds all aspects of human life. Just as language is the most ancient tool in man's relationships with other people, it is also the most ancient tool in man's relationship with God. Is there a similarity or difference between the use of language in the human+human relationship and the use of language in the human+God relationship? Prayer is a way of relating to God. Prayer means begging, a request. Human beings express all their requests from God through prayer. According to Islam, acts of worship are prayers. Not all of a person's requests in prayer may be at the same level. While some requests may be highly requested, some requests may be less requested. Therefore, it is expected that there will be a difference in their grammatical reflection in the language. Prayer language may have similar and different aspects to spoken language.

Baba Rahim Mashrab who lived in 17th and 18th centuries, was the poet of Last Period Chagatai. One of his works was *Mathnawi of Chemistry*. *Mathnawi of Chemistry* is a sufi mathnawi that has 2421 couplets. In this article, after giving brief information about Baba Rahim Mashrab and *Mathnawi of Chemistry*, the prayer sentences in *Mathnawi of Chemistry* and the verbs and verb moods in these prayer sentences will be focused on. There are 170 couplets for prayer purposes in this article. But one of these couplets repeated 20 times. In these couplets, there are 338 sentences and 338 finite verbs are used for prayer purposes. In these verbs, the most used mood is the imperative mood. There are a total of 316 first-person singular imperatives, second-person imperatives and third-person imperatives. However, among these, the second-person singular imperative mood corresponds to 83.7 percent with 283 uses. Among the 338 conjugated verbs in total, the use of the verb *kılmak* as a compound verb is 167. Within these prayer sentences, the use of the positive moods are much more than the negative moods. While there are 311 positive moods, there are 27 negative moods.

In prayer sentences, the person who prays is often the subject of the enunciation. Sometimes they are the heroes of the stories. These heroes can sometimes be a dervish, sometimes a woman, sometimes other people and sometimes even animals, For example, a dog can pray.

Language is phenomenon that surrounds all aspects of human life. Just as language is the most ancient tool in man's relationships with other people, it is also the most ancient tool in man's relationship with God. Is there a similarity or difference between the use of language i the human+human relationship and the use of language in the human+God relationship? Prayer is a way of relating to God. Prayer means begging, a request. Human beings express all their requests from God through prayer. According to Islam, acts of worship are prayers. Not all of a person's requests in prayer may be at the same level. While some requests may be highly requested, some requests may be less requested. Therefore, it is expected that there will be a difference in their grammatical reflection in the language. Prayer language may have similar and different aspects to spoken language.

In Chemistry, we encounter the following moods in prayer sentences in addition to second-person imperative: imperative-optative first-person singular 23 uses, imperative third-person singular 10, conditional 13, future tense 3, present tense 2, past tense 4.

There are 13 examples in the prayer couplets in Chemistry of the use of the conditional mood in the sense of request, which we also see in today's Turkey Turkish: **hâk bolsam**: If only i were soil! (898), **pâk bolsam**: If only i were clean! (898).

In Chagatai Turkish, the imperative second person singular structure has three forms. The suffixless structure, the structure made with the suffix -gil / -gil and the structure made with the suffix -gın / -gin. Of the 283 imperative second person singular uses, 171 are with the suffixless structure (ber, köter, kıl, etc.), 109 are with the suffixed structures (algin, tutkin, etc.) -gın, -gin, -kın, -kin, and 3 are the imperative made with the suffix -gil / -gil is in the second person singular tense.

Among these prayer sentences, the abundantly used compound verbs in the noun + verb structure attract attention. These verbs; They are compound verbs formed with the auxiliary verbs et-, eyle-, bol-, kıl-. Among these, there are more compound verbs made with the auxiliary verb "kıl-". Of the 338 inflected

verbs in these prayer sentences, 167 -almost half- are compound verbs made with the verb *kılmak*.

Among the prayer sentences in Chemistry, the most used verb after the compound verbs made with the auxiliary verb "kıl-" is the verb *bermek* (to give). Among the 172 couplets in question, the verb *bermek* (to give) is used 58 times: *ıadl ber*: Give justice! (871), *mir'ât ber*: Give me a mirror! (1780), «*avf ber*: Give fear! (2039, 2418), *ıilm ber*: Give knowledge! (2140) etc.

Human beings ask God for something material or spiritual in their prayers. Therefore, there is a request in prayer sentences. The one who wills is the servant, and the doer is Allah. The doer is strong, the willer is weak. The one who wants is persistent. The person who wishes is not sure whether his wish will come true or not. In the human+human relationship, the person with the strongest position makes requests in the imperative mood, and this is not found strange by the society. However, if a weak person asks something from someone who is strong in the imperative mood, this will be considered strange. However, in prayer sentences, the requester is weak and the agent is strong, but although the person, that is, the requester, is weaker than the agent, he usually makes a request in the imperative mood. Here is the most striking difference between the modality of will in the human+human relationship and the modality of will in the human+God relationship. With this difference, it is possible to say that the modality in prayer sentences is closest to the pleading category.